

L'arqueologia social peruana: mite o realitat?

Henry Tantaleán

Introducció

L'any 1974, l'antropòleg peruà Luis Lumbreras Salcedo publicà el ja quasi mític llibre *La Arqueología como Ciencia Social*, text que es considera el manifest d'una nova i alternativa manera de fer arqueologia, reconeguda en els cercles acadèmics com a *Arqueología Social Latinoamericana* (ASL)¹ (MC GUIRE, 1992; PATTERSON, 1994; POLITIS, 1995, 2003). L'objectiu fonamental d'aquest llibre, i el consegüent debat que s'esperava, fou promoure una manera diferent de fer arqueologia, inspirada en el materialisme històric, que primordialment plantejava que l'arqueologia hauria de tenir una praxi que impactés en la societat a la qual es devia i, en darrer terme portar-la a un canvi de les seves condicions materials existents fins ara.

Com molts altres discursos, aquesta arqueologia es desenvolupà en una situació² històrica que la va condicionar. En el cas de l'ASP, en els seus inicis va dependre materialment i ideològicament del suport d'un govern militar amb característiques socialistes (POLITIS, 1995). De fet, les principals posicions acadèmiques i d'investigació foren assumides per arqueòlegs sim-

patitzants d'aquells governs, entre els quals Lumbreras (OYUELA-CAYCEDO [*et al.*], 1994).

Creiem que ja ha passat prou temps perquè ens puguem plantejar si els pressupòsits teòrics, epistemològics i polítics de l'ASP han cristal·litzat i actuat en la realitat peruana, sobretot quan és al Perú on s'han donat condicions socials, econòmiques i polítiques per ser portada a la pràctica. Així doncs, és necessària una avaluació d'aquesta arqueologia des del moment que assumim que l'ASP existeix com una línia teòrica que ha inspirat directament o indirectament generacions d'arqueòlegs posteriors a la proclamació del manifest de Lumbreras.

El nostre balanç crític no podria ser menys hermenèutic que el d'altres arqueòlegs si no podem argumentar-ho mitjançant algun element objectiu i material que pugui ser observat independentment de l'autor d'aquest discurs. Per això, creiem que un element objectiu per quantificar la praxi de l'ASL és la publicació de textos que abordin la prehistòria des d'aquesta perspectiva. Així doncs, sí que es portaren a terme excavacions o investigacions arqueològiques sota la cobertura de l'ASP en aquests darrers 30 anys, i apareixeran en la nostra anàlisi bibliogràfica³ per

1. Així mateix, l'ASL ha estat i és un punt de referència inevitable en la història del pensament arqueològic i, certament, ha estat objecte de discussió (*v.g.*: PATTERSON, 1994 i 1997; OYUELA-CAYCEDO [*et al.*], 1997; BENAVIDES, 2001). Més enllà de les crítiques a l'ontologia, l'epistemologia i la projecció social de l'ASL, aquest fòrum revela la contradicció existent entre la transcendència de l'ASL i la seva acceptació per part de l'acadèmia oficial (llegiu dominant).

2. En aquest text utilitzarem la paraula «situació» amb l'objectiu de superar el terme tan estès de «context», que ens sembla limitat i estàtic. Creiem que el terme «situació» expressa de millor manera la convergència de diferents factors en un temps i espai concrets.

3. En la nostra anàlisi, l'ASP es contrastarà amb els dos principals tipus d'arqueologia que es realitzen al Perú (la historico-cultural i la processualista) amb l'objectiu de determinar si la primera ha competit bibliogràficament amb aquestes o si només han resultat publicacions anecdòtiques i esporàdiques per al consumidor arqueològic.

a la qual hem pres com a punt de referència la revista *Gaceta Arqueológica Andina*, l'òrgan de difusió del col·lectiu fundat per Lumbreras (INDEA). D'aquesta manera, avaluarem la projecció de la producció materialista històrica cap a la comunitat acadèmica, sense arribar a proposar judicis de valor, mitjançant l'anàlisi de la producció bibliogràfica realitzada pels autors que expliciten la seva posició teòrica, val a dir, la materialització de les seves idees. Òbviament, l'impacte real en l'acadèmia o en el públic no pot ser quantificat en termes reals mitjançant aquesta anàlisi. De tota manera, creiem que és un bon argument i, per què no, l'inici d'un nou debat que ajudi a superar els problemes que si-guem capaços de percebre.

Desenvolupament històric de l'arqueologia social peruana

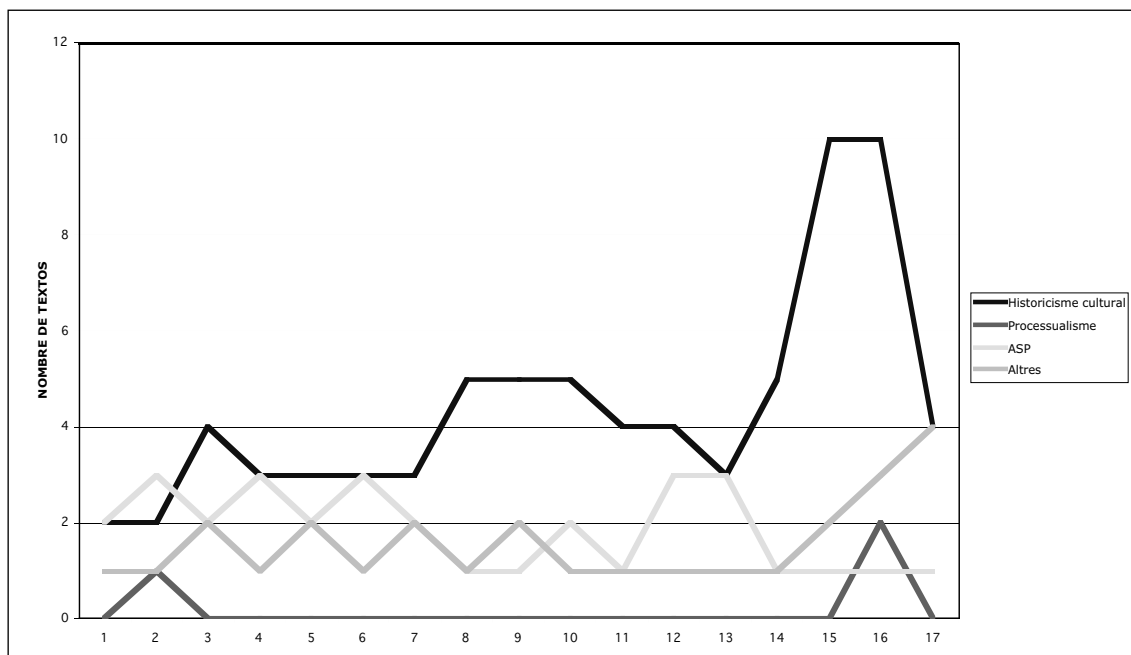
Com qualsevol dels països dominats per una classe burgesa, els països llatinoamericans varen seguir un procés econòmic i social similar a la dels seus homòlegs nord-americans i europeus, si bé no es pogueren desempallegar del domini imperialista, principalment espanyol. Els processos de consolidació dels beneficis materials

d'una classe dominant generalment produeixen identitats nacionals, la mateixa que es justifica mitjançant la recerca dels seus *avantpassats històrics directes*, que se suposaven posseïdors d'una *essència nacional* que transcendeix el temps. Sorgeix, llavors, el nacionalisme que mira de justificar i consolidar l'Estat-nació mitjançant estudis històrics i arqueològics, qüestió que per a la classe dominant dels països llatinoamericans era de primeríssima importància, perquè en aquests països la *unitat ètnica* és una fal·làcia, i més aviat la lluita de classes es perllonga més enllà de la seva proclamada independència.

De tota manera, l'arqueologia com a disciplina científica no va néixer en aquests països fins a les darreres dècades del segle XIX (POLITIS, 1995) i, en el cas concret del Perú a començaments del segle XX (POZZI-ESCOTT, 2002). Paradoxalment, aquesta arqueologia s'inicià amb la presència en aquests països llatinoamericans, com és el cas del Perú, d'investigadors estrangers, com l'alemany Max Uhle (POLITIS, 1995). Amb ells, el paradigma dominant de llavors, l'evolucionisme cultural (i les seves concepcions de «societats avançades» i «societats endarrerides»), fou abocat i instaurat en la interpretació de les societats prehistòriques.

Posteriorment, la influència dels Estats Units

TEXTOS PUBLICATS A LA *GACETA ARQUEOLÓGICA ANDINA* (1982-1990) SEGONS EL CORRENT TEÒRIC

Terrasses i camí inca a Cuzco. L'àrea andina es mostra, aparentment, com un lloc inhòspit per a la vida humana. No obstant això, l'ésser humà desenvolupà estratègies exitoses com les terrasses agrícoles o els camins entre els Andes per superar aquestes dificultats. Una arqueologia social hauria de ser capaç de rescatar aquestes estratègies per ajudar a superar les actuals condicions materials d'existència de les poblacions rurals.

es va fer notar cap als inicis del segle XX, a mesura que els seus interessos econòmics i polítics a Llatinoamèrica anaven en augment (PATTERSON, 1986). Per tot això, el paradigma evolucionista social amb el qual s'inicia l'arqueologia acadèmica serà substituït per l'historicista cultural,⁴ un paradigma que en aquest marc de colonialisme econòmic (sobretot a partir de la victòria dels aliats a la Segona Guerra Mundial i la consegüent hegemonia dels EUA a Llatinoamèrica) i, consegüentment l'ideològic, serví de millor manera per als propòsits imperialistes.⁵

Tanmateix, en els anys abans que l'historicisme cultural adquirís rellevància als EUA, en països com Perú i Mèxic també es desenvolupà un moviment social i polític contrari al colonialisme

econòmic i ideològic denominat *Indigenisme*. Aquesta ideologia homogeneïtzant i cohesionant (re)produïda al Perú per la classe burgesa i, doncs, per l'Estat per defensar els seus interessos, aparegué tan aviat com el 1867 de la mà de Juan Bustamante (AGUIRRE-MORALES, 2001). Aquesta ideologia idealitzava el passat prehistòric (principalment l'Imperi Inkaik) i fou portada als discurs arqueològic per Luis E. Valcárcel a començaments del segle XX (vegeu PATTERSON, 1994). Aquest Indigenisme fou molt ben utilitzat per la classe dirigent representada pel president Augusto B. Leguía (1919-1930) i serví per crear un nacionalisme que buscava consolidar l'Estat a través de la idealització del passat prehistòric. Amb aquest objectiu, Julio C. Tello es convertí

4. Un dels objectius principals dels historicistes culturals nord-americans va ser el de construir *seqüències culturals*, com la que es va desenvolupar a partir del *Proyecto Virú*, de 1946 (WILLEY, 1952).

5. La tradició d'investigació en arqueologia realitzada per nord-americans al Perú, concretament el paradigma historico-cultural, es consolidaria amb la conferència denominada *Reappraisal of Peruvian Archaeology* (SCHAEDEL I SHIMADA, 1982).

Cabeza Clava i Estela al cèlebre jaciment de Chavin de Huántar, a la serra nord-central del Perú, descobert fa temps pels arqueòlegs. Julio C. Tello en fou el descobridor científic però diverses generacions d'arqueòlegs han excavat el jaciment, com és el cas de Luis Lumbreras.

en l'*arqueòleg oficial* d'aquesta política històrica.

Així doncs, entre els antecedents dels plantejaments de l'ASL hi havia, d'una banda, una ideologia nacionalista i anticolonialista, com l'*Indigenismo* i, de l'altra, una ideologia clarament relacionada amb el capital internacional nord-americà. En ambdós casos, aquestes ideologies van ser produïdes, conduïdes i assumides per grups de la burgesia intel·lectual nacional (com a conseqüència de la seva privilegiada si-

tuació econòmica), molt anterior al sorgiment dels «arqueòlegs socials». Amb aquest substrat ideològic fonamentat en les contradiccions econòmiques i socials, no va passar gaire temps abans que s'adoptessin perspectives materialistes històriques en alguns dels governs que ho van fer possible.

En un context històric, en el qual s'instal·len al poder dictadures militars (per exemple, al Perú⁶), partits d'esquerra (per exemple Mèxic),

6. El cas de la política de Perú de la dècada dels 70 és singular pel fet que la dictadura militar va prendre la característica d'un *socialismo estatal* (POLITIS, 1995) perquè, d'una banda, va crear una conjuntura favorable per als arqueòlegs com Luis Lumbreras (NAVARRETE, 1999) i, de l'altra, els arqueòlegs nord-americans trobaren dificultats per portar a terme les seves investigacions (BURGUER, 1989).

Boda a Moquegua i mercat dominical a Ollantaytambo. Les societats andines han sofert una serie d'alteracions del seus modes de vida tradicionals, com a conseqüència dels nous sistemes econòmics. Així i tot, com s'aprecia a les imatges de la boda tradicional a Moquegua (a la costa de l'extrem sud peruà) o en un mercat dominical a Ollantaytambo (Cuzco), moltes d'aquestes tradicions es resisteixen a desaparèixer. Una arqueologia social hauria de tenir en compte aquestes poblacions que en l'actualitat romanen marginades del discurs arqueològic.

la revolució comunista com la cubana (1959) o una barreja de dictadures militars i partits polítics d'esquerra, com la que va tenir lloc a Veneçuela,⁷ s'hi van poder desenvolupar les anomenades arqueologies marxistes.⁸ Per exemple, després de l'exitosa revolució cubana i amb la política comunista instaurada al poder, no es va trigar a entrar en el camp de la interpretació arqueològica dins una política dirigida des del govern. En aquest sentit, es deu a l'arqueòleg cubà E. Tabío un important treball, materialitzat en el llibre *Prehistoria de Cuba*, de 1966 (POLITIS, 1995), mitjançant el qual es va introduir el marc

d'anàlisi de l'arqueologia soviètica, i amb el qual molts estudiants llatinoamericans (per exemple al Perú) assimilaren els plantejaments materialistes històrics (AGUIRRE-MORALES, 2001; NAVARRETE, 1999; OYUELA-CAYCEDO [*et al.*], 1994).

Tanmateix, es va haver d'esperar l'any 1974 i la publicació d'obres com l'*Arqueología como Ciencia Social*, de Lumbreras, o *Antiguas Formaciones y Modos de Producción Venezolanos*, de Mario Sanoja e Iraidia Vargas (POLITIS 1995), perquè un nou discurs contrari i/o alternatiu al dels arqueòlegs estrangers i els seus seguidors a cada país es formalitzés. Això va portar com a

7. Tot i que, segons Oyuela-Caycedo [*et al.*] (1994), va ser amb el govern populista socialdemocràtic de Carlos Andrés Pérez (1974-1979) quan Iraidia Vargas i Mario Sanoja trobaren suport dins la Universitat Central i crearen una escola amb els seus seguidors.

8. És interessant notar que en la mateixa dècada dels anys 70, en què es comencen a desenvolupar formalment les arqueologies marxistes als països llatinoamericans, els EUA tenen un creixement lent («slow growth») de la seva economia. Si a això hi sumem el desequilibri de l'estructura d'alguns estats europeus, tenim com a conseqüència que molts dels conceptes bàsics de la principal teoria arqueològica («New Archaeology») com *estabilitat*, *continuitat* o *equilibri*, que tanta rellevància van tenir en les representacions arqueològiques com a reflex de la seva mateixa situació d'estabilitat (econòmica i política, després social) prèvia, també entren en crisi (PATTERSON, 1986).

conseqüència una sèrie de reunions on es va dinamitzar la construcció de l'anomenada ASL.⁹ La primera, la *Reunión de Teotihuacán* el 1975 (LORENZO, 1976), va pretendre establir unes línies generals d'acció en la perspectiva materialista històrica que cada un dels participants desenvolupava en els respectius països. Va venir després una segona reunió en el *XL Congreso Internacional de Americanistas* (simposi denominat *Formaciones aborígenes en América*) celebrat a Lima, el 1970 (PATTERSON, 1994). Després d'aquests primerencs intents i a causa del descontentament amb l'anterior grup de treball, es va crear l'anomenat *Grupo de Oaxtepec* el 1983, format per Luis Lumbreras, Manuel Gándara, Mario Sanoja, Marcio Veloz, Iraidá Vargas i Luis Felipe Bate (POLITIS, 1995). Aquesta nova època és denominada per Navarrete (1999) de *Refinamiento Teórico*. Com descriu Bate (1977, citat en POLITIS, 1995) respecte d'aquest grup d'estudiosos marxistes: «El seu marc teòric va ser el materialisme històric, mentre que els mètodes van ser derivats del materialisme dialèctic.»

Així mateix, aquest grup va adoptar una posició crítica davant el materialisme estructuralista francès d'Althusser i Godelier, tan popular en aquells anys, principalment perquè aquesta «escola» plantejava una divisió de la societat objecte d'estudi (*totalitat social*) entre *base econòmica* i *superestructura*. Paradoxalment, bona part de la teoria i metodologia historicocultural, evolucionista i marxista estructuralista va lliscar vers els discursos dels arqueòlegs socials (*v.gr.* LUMBRERAS, 1974)

Com molts altres intents d'«etiquetament» de pensadors, s'ha tractat de fer-los coincidir dins un pensament unitari («corrent teòric»). D'aquesta manera, per exemple per a Patterson (1994), els arqueòlegs socials llatinoamericans «rebutgen les formes mecàniques o científiques materialistes de l'evolucionisme cultural (...),

repudien les perspectives que veuen els sistemes socials complexos com a màquines compostes de parts separables, que respecte de la totalitat social és igual a la suma de les seves parts, i que veuen el canvi com a conseqüència de factors exògens o efectes casuals sobre la totalitat des de l'exterior (...). En altres paraules, renunciem tant al materialisme mecànic i les seves variants deterministes econòmiques, materialistes, culturals i darwinistes socials, com també als reduccionismes que hi estan associats. Ho reemplacen per una perspectiva i metodologia arrelades en el materialisme dialèctic».

No estem en total desacord amb Patterson respecte d'aquesta definició epistemològica, però creiem que aquesta sintetització de l'ASP desmereix la història (i la riquesa inherent a ella) de la seva formació. Per això, per exemple, per a Aguirre-Morales (2001), existiria una contradicció entre els ideals polítics per defensar un front unitari (ASL) i els contextos sociopolítics de cada país. En aquest sentit, el nostre treball escapa a l'ambició de desenvolupar profundament les situacions històriques sota les quals es formaren aquests discursos; per això només parlarem del cas peruà.

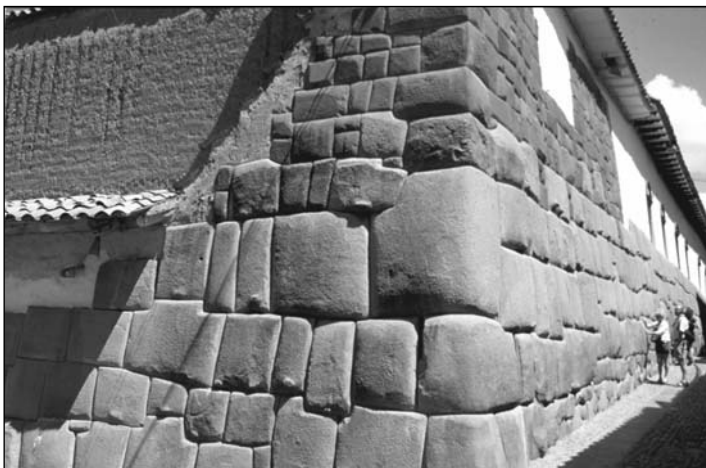
Com dèiem abans, l'ASP va beure principalment de dues fonts: l'*Indigenismo* i el materialisme històric¹⁰ (AGUIRRE-MORALES, 2001). Ambdós corrents de pensament sostenen una clara dialèctica durant el segle XX, i que arrela en les profundes contradiccions socials entre l'elit dominant i el poble comú i que, com assenyala Navarrete (1999), «produí una llarga i vibrant tradició de progressistes intel·lectuals d'esquerres».

Com a resultat d'això, molts postulats i conceptes materialistes històrics van aparèixer expressats implícitament o explícitament en el discurs de molts arqueòlegs peruans, sobretot a partir de la segona meitat del segle XX. En aquest ambient intel·lectual i polític¹¹ és on Luis Lum-

9. Segons Aguirre-Morales (2001), l'aparició del llibre de Lumbreras «va tenir lloc en el si d'una discussió teòrica i política dels intel·lectuals llatinoamericans sobre les vies que havia de prendre el canvi revolucionari. Aquesta discussió de les diferents tendències del marxisme va abraçar el final de la dècada dels 60 i tota la dècada dels 70, quan es van debatre des de postures provinents del marxisme soviètic, el maoisme i el marxisme estructuralista francès fins als punts de vista de l'escola de Frankfurt».

10. Utilitzat per Emilio Choy, el primer investigador d'oferir aquesta perspectiva i que estava inspirada en els treballs de Vere Gordon Childe.

11. Recordeu també que cap a la segona meitat de 1960 hi ha un procés de radicalització dels moviments d'esquerra, principalment del *Movimiento de Izquierda Revolucionaria* (MIR).

La ciutat de Cuzco s'ofereix com una metàfora de la superposició del domini dels espanyols sobre els inques. En els murs dels seus carrers, sobre esplèndids carreus inques, se sobreposaren murs colonials castellans. Així també, la societat autòctona sempre està present mes enllà dels discursos ideològics que tracten d'amagar-la i marginar-la.

breras es va desenvolupar a nivell acadèmic i polític, fet que s'accentuà quan va exercir com a professor a la Universitat de Huamanga, a Ayacucho, entre 1960 i 1965.

Posteriorment, la major part del seu treball acadèmic i de camp va discórrer paral·lel al govern militar del general Juan Velasco Alvarado (1968-1975), sota el qual se li va oferir una excel·lent conjuntura per desenvolupar les investigacions més rellevants que ha realitzat fins ara (OYUELA-CAYCEDO [*et al.*], 1994) i «assumiria el rol de Tello en definir tendències i prioritats en la prehistòria andina» (SCHAEDEL I SHIMADA, 1982).

Per no entrar en més detalls que no interessen aquí, només ens centrarem en l'època de la producció bibliogràfica de Lumbreras, quan supera la seva formació evolucionista i positivista i es decanta pel materialisme històric, i que seria cap a l'any 1972, dos anys abans de la publica-

ció de *La Arqueología como Ciencia Social*.

La Arqueología como Ciencia Social (1974)

En aquest llibre, Lumbreras va esbossar un programa i un discurs arqueològic que principalment intentava desemmascarar la «ciència arqueològica burgesa i explotadora», i «exigia un canvi de rumb en la disciplina arqueològica com a arma alliberadora de les classes socials oprimides» (LUMBRERAS, 1981: 6). De tota manera, com ell mateix confessa (LUMBRERAS, 1974: 9), aquest llibre està format per una sèrie de «treballs experimentals», per la qual cosa no representa un text homogeni sinó més aviat «un intent de trobar un mètode d'anàlisi del procés andí que expliqui les coses de forma coherent i serveixi per lligar el passat i el present de manera científica i

significativa». En aquest sentit, doncs, només la primera part compliria amb l'objectiu de coherència, ja que la composició heterogènia de la segona part s'ofereix com una sèrie de posicionaments contradictoris i més aviat s'observa l'aplicació *a priori* en l'anàlisi de la materialitat social prehistòrica andina, i només quan és convocada al discurs. Amb tot, el mateix autor la reconeix com una primera aproximació, no exempta de problemes, però que ja suposa una orientació materialista i dialèctica de la prehistòria. D'aquesta manera, el text és presentat per Lumbresas com a «esborrany de treball», qüestió que no supera en les següents edicions del llibre, com la ja citada d'edicions PEISA de 1981.

El llibre es divideix en dues parts. La primera es titula «Sobre el Método y los Objetivos de la Arqueología» (LUMBRERAS, 1974: 15-130) i és la part teòrica que posteriorment es reproduïx íntegra, excepte petites modificacions, a l'edició més popular editada per PEISA a començaments dels anys 80.¹² Aquesta és la part que més ens interessa i a la qual tornarem després.

La segona part, titulada «Hacia una Arqueología Social Andina» (LUMBRERAS, 1974: 131-240), és una recopilació de discursos i articles redactats per Lumbresas abans de 1974 (1968-1972) que, al seu torn, es poden dividir en: a) assaigs biogràfics d'arqueòlegs peruans, b) història de l'arqueologia andina i c) textos hermenèutics marxistes en arqueologia andina. En aquests darrers, com ja assenyalàvem més amunt, s'observa una perspectiva materialista històrica força esquematitzada i mecànica, producte de la lectura d'autors influïts pel materialisme històric com l'australià Gordon Childe¹³ i el peruà Emilio Choy (per exemple, CHOY, 1960), els mateixos que a la vegada s'assenten en les idees originals de Morgan (1877) i Engels (1884). Òbviament, existeix un fort evolucionisme social producte d'aquestes fonts. De fet, l'article més significatiu per la presentació d'evidència material (principalment datacions radiocarbòniques) titulat «La Evidencia Etnobotánica en los Orígenes de

la Civilización» utilitza l'esquema morganià de «Salvagisme, Barbàrie i Civilització» (LUMBRERAS, 1974: 177), el mateix que s'aplica directament sobre la feble evidència arqueològica disponible en aquells anys. Així mateix, existeix una forta càrrega historicista cultural que és possible per la utilització de dades empíriques i conceptes procedents de diferents investigadors (cada un amb la pròpia ontologia i epistemologia) per recolzar una hermenèutica marxista de la prehistòria andina. Així doncs, els desenvolupaments teòrics de Lumbresas presentarien certs problemes, ja que aquest autor es va decantar per un discurs més explicatiu en nom d'una utilització social, però en detriment de la verificabilitat en el registre arqueològic (NAVARRETE, 1999).

Tornant a la primera part del llibre, és aquí on es fa una primera aproximació a l'anàlisi de la realitat social prehistòrica. L'anàlisi comença per la definició del «Objeto de Estudio» (LUMBRERAS, 1974: 15-27) i en la qual es realitza una crítica als conceptes i categories utilitzades per la «ciencia arqueológica burguesa». Principalment, el concepte *cultura* és criticat per la seva càrrega imperialista i la per la seva condició abstracta, ja que bàsicament no permet la comparació entre societats del passat (encara contemporànies) i les actuals.

«La Cuestión del Método» (LUMBRERAS, 1974: 35-45) no són més que apunts a les tècniques que faciliten a l'arqueòleg l'enfrontament amb la materialitat social i la manera de quantificar-ne l'antiguitat.

Serà a partir del capítol 3, «El Estudio de las Fuerzas Productivas» quan s'esforçarà per donar coherència a una anàlisi de la totalitat social que, a la manera marxista, partirà de la *base econòmica* fins a «enlairar-se» a la *superestructura* en el capítol final. Tot i que al final d'aquesta part es troba a faltar una síntesi de tot el plantejat prèviament.

Queda clar, a la llum d'aquest llibre, que Lumbresas tenia força interioritzada la teoria i el mètode del materialisme històric. També tenia

12. L'edició de PEISA (LUMBRERAS, 1981) és la que més popularitat va obtenir entre els estudiants d'arqueologia tant peruans com estrangers. Tanmateix, s'hi pot percebre l'omissió de moltes referències a Marx i Lenin (per exemple, compareu LUMBRERAS, 1974: 24 amb LUMBRERAS, 1981: 28), suposem que en un intent de «desradicalitzar» el discurs arqueològic primigeni.

13. De fet, el títol del llibre de Lumbresas està inspirat en un de Childe (1959).

bastant clara la perspectiva dialèctica de la realitat social i la seva representació. Malgrat tot, la manera de portar-ho a la pràctica és un element inexistent en l'esmentat document, potser com a conseqüència del seu caràcter de manifest primigeni d'aquesta nova forma d'observar la materialitat social. La *Gaceta Arqueológica Andina* seria, doncs, l'encarregada de difondre el desplegament i la realització d'aquesta teoria durant els anys següents a 1974.

La *Gaceta Arqueológica Andina* com a projecció de l'ASP

La *Gaceta Arqueológica Andina* (GAA) és una de les revistes peruanes més longeves de les publicacions periòdiques en arqueologia andina. Aquesta característica la presenta com un reflex tant de l'ASP com de l'activitat arqueològica realitzada al Perú i països veïns des dels anys 80 en endavant. Com bé diu a la primera editorial: «La GACETA ARQUEOLÓGICA ANDINA ha estat concebuda com un òrgan de publicació de l'«Instituto Andino de Estudios Arqueológicos», amb l'objectiu de crear un marc d'entesa, comunicació i integració entre els organismes, especialistes i persones interessades en la història antiga dels pobles i persones de l'Amèrica Andina.» Per aquesta característica, doncs, hauria de (re)presentar la línia de pensament de Lumbreras i del seu col·lectiu: l'«Instituto Andino de Investigaciones Arqueológicas» (INDEA).

La GAA es va començar a editar l'any 1982 i, després d'uns anys de silenci, ha tornar a publicar-se. Òbviament, la crisi política, social i econòmica per la qual ha passat el Perú aquests darrers anys i que ha condicionat l'arqueologia fins al punt de fer-la per alguns moments impracticable (CASTILLO I MUJICA, 1995; POZZI-ESCOT, 2002) ha afectat la història d'aquesta revista. Tot i així, fins ara s'han publicat 26 números i es podria dir que la revista ha passat

almenys per 3 etapes. En la primera etapa, el format inicial va ser bastant simple i de poc volum (12 pàgines), situació que es milloraria tant en qualitat de la revista com en nombre de pàgines, en la mesura que la publicació es feia més regular i important.¹⁴ La segona etapa suposa el canvi d'un butlletí de notícies i excavacions a una revista d'articles curts. La darrera etapa, la més irregular pels espais de separació entre números, és la que conserva a l'actualitat.

La taula adjunta sintetitza el recorregut d'aquesta revista els anys que va tenir més regularitat (1982-1990) i es troba accessible a la majoria de centres d'investigació i biblioteques. La definició dels articles s'ha fet adscriuint-los a una línia teòrica, la mateixa que es desprèn del marc teòric implícit o explícit que plantegen. Dels 137 textos (articles o editorials) revisats, només 32 poden relacionar-se amb el materialisme històric en el vessant lumbrierià. Per contra, la majoria dels textos com els historicistes culturals que conformen el gruix dels textos publicats (uns 75) mostren una perspectiva que se suposava *colonialista i burgesa*, segons s'anunciava en les editorials dels mateixos números. Així mateix, la presència d'articles processualistes és més aviat escassa.

Com dèiem més amunt, malgrat que s'esperaria trobar textos dins la línia materialista històrica, només segueixen aquesta línia alguns editorials i articles de teoria i metodologia realitzats per Lumbreras. Al contrari, la GAA es convertirà en una publicació que amalgama les diferents tendències dels arqueòlegs que treballaven i treballen en els Andes centrals i que seran en primer lloc historicistes-culturals¹⁵ i, en segon lloc, processualistes¹⁶ (vegeu també POLITIS, 2003).

En aquest sentit, la GAA, que va començar com un projecte de superació dels paradigmes preponderants en arqueologia andina, es va haver d'ajustar al limitat nombre d'investigadors que oferien els seus articles per a ser publicats. Així doncs, hi ha una contradicció entre la línia

14. La importància d'aquesta revista es reconeix en el suport institucional i financer que va rebre o aconseguir d'entitats tan rellevants com el *Fondo de Promoción del Turismo* (FOPTUR) o l'*Instituto Francés de Estudios Andinos* (IFEA).

15. Tot i que l'historicisme cultural necessàriament s'ha hagut de modernitzar amb el pas dels anys amb nous conceptes i metodologies desenvolupades des d'altres propostes teòriques com la processualista o la postprocessualista (POLITIS, 2003).

16. Si bé els treballs conduïts per Timothy Earle a la vall del Mantaro, iniciats el 1977, marcarien l'inici de la pràctica de l'arqueologia processual al Perú (BURGUER, 1989), les diverses publicacions sobre aquesta investigació es van realitzar als EUA sense arribar a impactar realment en el país que es va utilitzar com a *laboratori* de verificació d'hipòtesis.

política que es defensava, bàsicament a través dels editorials i articles de teoria arqueològica materialista, i els articles historicistes culturals i processualistes que apareixen a la revista.

Mirant endavant: comentaris finals

L'arqueologia social peruana ha recorregut una llarga experiència en el treball arqueològic. De fet, és una *escuela* o *corrent* teòric que a nivell historiogràfic es reconeix tant en el país com a l'estranger. Malgrat tot, es podria dir que l'ASP ha estat condicionada per diferents qüestions, sobretot les situacions econòmiques i polítiques, factors bàsics que l'han sumida en una aparent apatia, patent en la mínima i decreixent producció bibliogràfica.

Per això, la GAA, a més de reflectir l'absència d'una robusta escola d'arqueòlegs formats teòricament dins del paradigma materialista històric, també reflecteix la situació de l'arqueologia peruana on la majoria d'arqueòlegs continuen sent, tant teòricament com metodològicament, historicistes culturals, quasi sempre descriptius i en el millor dels casos utilitzant un llenguatge processualista o marxista per «modernitzar» el seu discurs. Així mateix, el major nombre dels arqueòlegs que publiquen a la GAA són dels Estats Units, qüestió que reflecteix l'aportació que aquests investigadors han realitzat a l'arqueologia andina, independentment del seu paradigma teòric.

Creiem que per superar aquest panorama una mica desolador per a l'ASP, aquesta hauria de redefinir-se i arribar a realitzar-se mitjançant una praxi que sigui coherent amb els seus ideals i la seva retòrica.¹⁷ Aquests últims, de moment, són més significatius que la seva materialització en estudis concrets (POLITIS, 2003) i, sobretot, s'ha de desplegar una teoria de l'observació arqueològica a partir de les línies fonamentals del materialisme històric: una veritable epistemologia materialista històrica.

Per acabar, plantegem que una arqueologia marxista com l'ASP s'hauria de presentar de manera autocrítica a la comunitat nacional i internacional i buscar espais de pensament i praxi

aplicats a la materialitat social. D'aquesta manera, d'una banda, es col·lectivitzarien les produccions teòriques i/o empíriques individuals o aïllades conformant un corrent teoricopràctic amb capacitat d'inserir-se en els debats actuals i, de l'altra banda, se superaria el provincialisme en què sembla haver-se sumit aquesta línia de pensament i que impossibilita la seva reproducció més enllà de les fronteres ideològiconacionals.

Agraïments

Com tot treball intel·lectual, aquest article es deu al treball col·lectiu acumulat per diferents persones. Per tot això, desitjo donar les gràcies a tots els qui d'una manera o altra han influït en la meua forma de veure i fer arqueologia. Tanmateix, en aquests moments m'agradaria citar persones concretes que m'han donat suport en aquests darrers temps. En primer lloc, Vicente Lull, que m'ha fet costat des del primer moment. També Maria Saña i Gabriel Alcalde, que han fet possible la publicació d'aquest article. Els meus «companys de viatge» per Barcelona, Sandrita Esparza, Paul Olórtégui, Juan Carlos de la Torre i Elena Castro. Segurament que tinc altres companys, però a ells els dedico aquest article perquè els sento com la meua família a Catalunya.

Abstract

The social archaeology in Peru: Myth or reality?

This paper analyses a theoretical approach developed in the decade of the 70s of the last century in Peru known like *Social Archaeology*. This approach inspired in the historical materialism proposed a coherent archaeology both with its subject of study as with a compromise with the society where it is originated. We expect to evaluate this theoretical approach and its development in the time from an observer/participant point of view.

17. Malgrat que en els últims anys membres de la «segona generació» de l'INDEA comencen a desenvolupar un discurs materialista històric bastant conseqüent amb aquesta posició teòrica (v.gr., ALCALDE, 2001; ALCALDE [et al.], 2001 i 2002).

Resumen

La Arqueología Social Peruana: ¿Mito o realidad?

Este artículo realiza el balance de una línea teórica que se originó en el Perú de los años 70 del siglo XX, denominada *Arqueología Social*. Dicha línea teórica, inspirada en el materialismo histórico, planteó una arqueología coherente tanto con su objeto de estudio como con la sociedad a la que se debía históricamente. Se espera evaluar dicho posicionamiento teórico y su despliegue en el tiempo desde la perspectiva de un observador/participante de dicho posicionamiento.

Referències bibliogràfiques

- AGUIRRE-MORALES, M. (2001). «La Arqueología Social en el Perú». Tesi de Mestratge. Doctorat d'Arqueologia Prehistòrica. Universitat Autònoma de Barcelona.
- ALCALDE, J. (2001). «Del Registro Arqueológico a la Reconstrucción del Espacio Productivo. Un Caso de la Costa Sur del Perú (S. X aC-V dC)». *Arqueología Espacial*, 23, p. 15-38.
- ALCALDE, J.; DEL ÁGUILA, C.; FUJITA, F. (2001). «Nuevas Evidencias en Chíncha: Nota Preliminar sobre Contextos de la Época Wari». *Boletín de Arqueología PUCP*, 5, p. 543-554.
- ALCALDE, J.; DEL ÁGUILA, C.; FUJITA, F.; RETAMOZO RONDÓN, E. (2002). «"Plateros" precoloniales tardíos en Tambo de Mora, Valle de Chíncha (Siglos XIV-XVI)». *Anales del Museo de América*, 10.
- BENAVIDES, H. (2001). «Returning to the Source: Social Archaeology as Latin American Philosophy». *Latin American Antiquity*, 12 (4), p. 355-370.
- BURGUER, R. (1989). «An Overview of Peruvian Archaeology (1976-1986)». *Annual Review of Anthropology*, 18, p. 37-69.
- CASTILLO, L.; MUJICA, E. (1995). «Peruvian Archaeology: Crisis or Development». *SAA Bulletin*, 13 (3).
- CHOY, E. (1960). «La Revolución Neolítica en los Orígenes de la Civilización Americana». Dins: *Antiguo Perú, Espacio y Tiempo*. Lima: Mejía Baca, p. 149-197.
- ENGELS, F. (1976) [1891]. *El Origen de la Familia, la Propiedad Privada y el Estado*. Mèxic D.F.: Roca.
- LORENZO, J. L. (coord.) (1976). *Hacia una Arqueología Social. Reunión en Teotihuacán (Octubre de 1975)*. Mèxic: Instituto Nacional de Antropología e Historia.
- LUMBRERAS S., L.G. (1974). *La Arqueología como Ciencia Social*. Lima: Hístar.
- LUMBRERAS S., L.G. (1981). *La Arqueología como Ciencia Social*. Lima: PEISA.
- MCGUIRE, R. (1992). *A Marxist Archaeology*. San Diego: Academic Press.
- MORGAN, L. (1877). *La Sociedad Antigua*.
- NAVARRETE, R. (1999). «Latin American Social Archaeology: One Goal, Multiple Views». Tesi de Mestratge d'Arts en Antropologia. Binghampton University. State University of New York.
- OYUELA-CAYCEDO, A.; ANAYA, A.; ELERA, C.; VALDEZ, L. (1997). «Social Archaeology in Latin America? Comments to T.C. Patterson». *American Antiquity*, 62 (2), p. 365-374.
- PATTERSON, T. (1986). «The Last Sixty Years: Towards a Social History of Americanist Archaeology in the United States». *American Anthropologist*, 88, p. 7-23.
- PATTERSON, T. (1994). «Social Archaeology in Latin America: An Appreciation». *American Antiquity*, 59 (3), p. 531-537.
- PATTERSON, T. (1997). «A Reply to Oyuela-Caycedo, A. Anaya, C.G. Elera, and L. M. Valdez». *American Antiquity*, 62 (2), p. 375-376.
- POLITIS, G. (1995). «The Socio-Politics of The Development of Archaeology in Hispanic South America». Dins: Peter J. UCKO (ed.). *Theory in Archaeology. A World Perspective*. Londres: Routledge, p. 197-235.
- POLITIS, G. (2003). «The Theoretical Landscape and the Methodological Development of Archaeology in Latin America». *American Antiquity*, 68 (2), p. 245-272.
- POZZI-ESCOTT, D. (2002). «Arqueología Peruana: Una Síntesi». *Cota Zero*, 17, p. 141-150.
- SCHAEDEL, R.; SHIMADA, I. (1982). «Peruvian Archaeology, 1940-1980: An Analytic Overview». *World Archaeology*, 13, p. 359-371.
- TANTALEÁN, H. (2002). «El Felino en la Roca: La Formación del Estado Prehispánico en la Cuenca Norte del Titikaka, Perú». Tesi de Mestratge. Doctorat en Arqueologia Prehistòrica. Universitat Autònoma de Barcelona.
- WILLEY, G. (1952). «A Survey of South American Archaeology». *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 83 (1), p. 56-64.

Henry TANTALEÁN obté la llicenciatura d'Arqueologia a la Universidad Nacional Mayor de San Marcos de Lima, l'any 1998. Després de treballar en diferents projectes d'investigació arqueològica i per a l'Estat peruà (Instituto Nacional de Cultura), es trasllada a Madrid per realitzar un postgrau en conservació arqueològica i actualment és professor associat al Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona i prepara la tesi doctoral. És especialista en arqueologia de l'Altiplà del Titikaka i desenvolupa un programa d'investigacions en aquesta àrea andina.

Títol original: *La Arqueología Social Peruana: ¿Mito o realidad?*

Traducció d'Anna Gómez.